

Љиљана Пешикан-Љуштановић

„ПОШЉЕДЊЕ ВРИЈЕМЕ” У БИБЛИЈИ И ПЕСМАМА ИЗ ВУКОВИХ  
ЗБИРКИ<sup>1</sup>

У једном броју епских песама Вукових збирки јављају се есхатолошки мотиви последњег времена. Однос ових песама према Библији разматраће се у овом раду на плану садржине, дакле са становишта заједничких или слично обрађених мотива, и на плану значења, пре свега кроз разматрање поимања времена.<sup>2</sup>

По обради мотива последњег времена испитиване песме могу се поделити у две групе. Прву би чиниле оне у којима се пропаст света смешта у митско време стварања света и мотивише људским огрешењима, а другу оне у којима се овај мотив историзује, везује за конкретна збивања и, углавном, не мотивише почињеним греховима.

Првој групи тако припадају варијанте песме *Свеци благо дијеле* (СНП II, 1 и 2), у којима је остварен специфичан слој космолошког и есхатолошког мита: прича о подели моћи међу светитељима и хармонизовању неба супротставља се безакоње и хаос на земљи, што доводи до бојје казне, којом се успоставља нарушени поредак. Овој групи припадала би и песма *Свеци кажњавају грешнике* (СНПр II, 2) иако садржи само есхатолошку „причу” – опева људска безакоња, њихово кажњавање и поновно успостављање реда.

---

<sup>1</sup> Овај рад је настао као део истраживања у оквиру пројекта „Проучавање српске књижевности по жанровима”, који се под руководством проф. др Марије Клеут реализује на Филозофском факултету у Новом Саду, уз финансијску помоћ Министарства за науку и технологију Републике Србије.

<sup>2</sup> Дакле, без евентуалног разматрања генеричких веза с текстовима средњовековне књижевности и њиховог могућег утицаја. (Види: *Откривеније, Цароставник*, у: Ђорђе Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, Београд, 1974, стр. 212. и 347).

Сама синтагма „пошљедње вријеме” формулисана је у другој групи песама, у онима које су заокупљене збивањима која непосредно претходе косовском боју, и, по Миодрагу Матицком, чине „особит пролог косовској епопеји”.<sup>3</sup> То су песме *Женидба кнеза Лазара* (СНП II, 32) и две варијанте песме *Зидање Раванице* (СНП II, 36) и у њима је извршена специфична „митологизација историје”,<sup>4</sup> али и „превођење” збивања из космичких у социјалне оквире и конкретизовање митске приче. Исто важи и за песму *Почетак буне против дахија* (СНП IV, 24).

У обе варијанте песме *Свеци благо дијеле* и у песми *Свеци кажњавају грешнике*, опису пропасти претходе описи огрешења којима се могу тражити паралеле у Библији. У првој варијанти песме *Свеци благо дијеле* (СНП II, 1) прво је нарушавање хијерархије унутар породице:

Не поштује млађи старијега,  
не слушају ђеца родитеља;  
родитељи пород погазили...

Томе следи огрешење о кумство и братске односе:

Кум свог кума на судове ћера,  
и доведе лажљиве свједоке  
и без вјере, и без чисте душе,  
и оглоби кума вјенчаного  
(..)  
а брат брата на мејдан зазива.

И, као најтежи грех, наговештај инцеста:

Ђевер снаси о срамоти ради,  
а брат сестру сестром не дозива.<sup>5</sup>

Иако су и у трећој књизи Мојсијевој предвиђене смртне казне за онога ко не поштује родитеље, или почини инцест (Трећа књига Мој-

<sup>3</sup> Миодраг Матицки, *Поновнице, Типови односа усмене и писане књижевности*, Нови Сад, 1989, стр. 64.

<sup>4</sup> Е. М. Мелетински, *Поетика мита*, превео Јован Јанићијевић, Београд б.г., стр. 226.

<sup>5</sup> Веома слично опева Хесиод огрешења „петога рода” због којих ће „људско племе божански затрти Зеус”:

Нит ће бит отац дјечи ни дјеца подобна оцу,  
Ни спрам домаћину гост, ни друг према другу добар,  
Нит ће браћа бити, као некада, браћа...  
(Хезиод, *Послови и дани*, превео Алберт Базала, Загреб, 1970, стр. 22).

сијева, 20,9–12<sup>6</sup>), ова градација у песми ипак превасходно одсликава вредносни систем патријархалне заједнице, па се извесна подударања са библијским поимањем греха не морају тумачити искључиво утицајем *Старог завета*, већ и генезом у сличним социо-културним условима. У *Старом* и у *Новом завету* знатна пажња се посвећује и поштовању празника (Трећа књига Мојсијева, 23), а управо огрешења о празник, ред у недељу на Преображење, изазива пропаст у песми *Свеци кажњавају грешнике* (СНПр II, 2):

Косци косе, жетеоци жању,  
 Бељарице б'јело платно б'јеле  
 и нуз платно за рукаве везу!

Ипак, овде, по свој прилици, не треба тражити непосредан утицај *Светог писма*. Односно, верујем да се ова песма пре може везивати за оне архаичне предпоставке по којима је важан део хармоније између људи, природе и виших сила поштовање утврђених временских ритмова – поред осталог и поштовање времена које припада одређеном послу, које су у извесном виду баштинили и јудео-хришћански свети списи.

Градација сагрешења у другој варијанти песме *Свеци благо дијеле* (СНПр II, 2) ближа је библијским, посебно старозаветним представама о греху. То пре свега важи за развијање мотива „божјег незаконства”. Примарно је огрешење то што грешници „не моле бога да помогне”, а најтеже је огрешење несветковање светаца, непалење свеће и неслужење литургије, дакле, напуштање свих основних елемената обредне праксе. Овим „незаконствима” придружује се стереотипна непослушност деце према родитељима и млађих према старијима, као и нарушено кумство, инцест, неслога и парничење међу браћом, овде историјски конкретизовано:

Ђе брат брата по судовим' ћера  
 И мучи га муках пред Турцима.

Најтежи грех у старозаветној хијерархији јесте идолопоклонство, незнабоштво (Друга књига Мојсијева, 32), нарушавање закона божјег (Пета књига Мојсијева, 28), одрицање да се богу служи „радосна и весела срца” (Пета књига Мојсијева, 28). Из ових огрешења произлазе убиство, инцест, блуд, непослушност, неверност... И у новозаветном Откровењу Јовановом тешки су грешници они који саблажњавају синове Израилеве „да једу жртве идолске и да се курвају” (Откровење светог Јована Бого-

<sup>6</sup> *Свето писмо старог и новог завета*, превео *Стари завет* Ђура Даничић, *Нови завет* превео Вук Стеф. Карацић, Београд 1955.

слова 2,14. и 20); идолопоклоници који се „поклањају ђаволима и идолима златнима и сребрним и мједнима и каменима и дрвенима” (Откровење светог Јована Богослова 9,20); и богохулници – што су огрешења из којих произилазе сва друга.

У песмама из друге групе „пошљедње вријеме” се ишчитава или прориче из књига староставних (цароставних) или инџијела, јеванђеља<sup>7</sup> (СНП II, 32; СНП II, 35; СНП II, 36; СНП IV, 24)<sup>8</sup> – и у њима катастрофи не претходи огрешење, бар не експлицитно формулисано. Тако, на пример, парничење кумова и борба међу браћом, у песми *Женидба кнеза Лазара*, нису узрок настајања пошљедњег времена, већ његова манифестација. Могуће сагрешење можда се може слутити у спремности Југовића да због породичног поноса и самосвести погубе цара, или, у другој песми истога певача – *Урош и Мрњавчевићи* (СНП II, 34) – у завади и грабежљивости царева, који „међу се се хоће да поморе”<sup>9</sup> и чији се сукоб не окончава ни када се по књигама староставним пресуди на коме је царство. Могуће сагрешење се у Рашком *Зидању Раванице* (СНП II, 35) формулише као гомилање блага које се не троши на зидање задужбина и потврђивање завета с богом, већ на материјална добра, оличена у хиперболисаној раскоши царичине одеће. Ипак, у овим песмама нема сагрешења која би својом тежином оправдала наступање пошљедњих времена.<sup>10</sup> Смак се овде не јавља као старозаветна „негативна теофанија” и оличење Јеховиног гнева, ни као коначни суд и крај времена, већ, рекло би се, зато што је тако писано и зато да би Лазар и његови витезови мучеништвом досегли царство небеско.

Само се Вишњићева песма *Почетак буне против дахија* (СНП IV, 24) издваја управо постојањем јасно формулисаног сагрешења. Објаву последњег времена дахијама из „књига инџијела” ишчитавају хоће и вазизи, мотивишући његово наступање неопоштовањем завета умирућег цара и насиљем над рајом супротном његовом аманету. Пропаст царства, погибија, пожари и пустош, рушење богомоља, пораз и расејање

<sup>7</sup> Види: Томо Маретић, *Наша народна епика*, напомене и поговор Владан Неђић, Београд 1966, стр. 321.

<sup>8</sup> Прве две песме су Рашкове, песму *Опет зидање Раванице* певао је сељак из Рудничке нахије, а *Почетак буне против дахија* Филип Вишњић.

<sup>9</sup> У овом великашком сукобу Његош је нашао огрешење и кривицу за трагичну судбину српског царства:

Великаши, проклете им душе,  
на комаде раздробиле царство.

<sup>10</sup> Евентуално, изузетак би била песма *Урош и Мрњавчевићи*, ако прихватимо успостављање интертекстуалног односа између двеју различитих песама.

– у основи представљају историјску конкретизацију катастрофе којом се завршава један временски циклус – епоха турске владавине и Срби поново „преузимају царство”. „Чудне прилике” које наговештавају преврат у овој песми изразито се подударају са најавом поновног Христовог доласка и краја света у Јеванђељу по Матеју:

„27. Јер као што муња излази од истока и показује се до запада, тако ће бити долазак сина човјечјега. (..)

29. И одмах ће по невољи дани тијех сунце помрачити, и мјесец своју свјетлост изгубити, и звијезде с неба спасти, и силе небеске покренути се.

(Свето јеванђеље по Матеју, 24, 27–29)

Знатно уопштенији је опис пропасти света у песмама *Свеци благо дијеле* (СНП II, 1 и 2) и *Свеци кажњавају грешнике* (СНП II, 2). Запечаћених седам небеса (што непосредно асоцира на Откровење Јованово) изазивају сушу која траје три године (током којих нема „дожда плодови-та”) и од које пуца земља и помрачују се месец и сунце. Ово, као и огањ с небеса, муње и громови, спада, иначе, у уобичајене казне за нарушавање завета с богом. Нарочито у књигама пророка, али и у Мојсијевим, казне за огрешење бивају: помрачење сунца, месеца и звезда (Књига пророка Језекиља, 32, 6-8), суша и жеђ (Друга књига Мојсијева, 7-12; Пета књига Мојсијева, 28; Књига пророка Исаије, 15,6 и 19). Штавише, и у *Старом завету* (Прва књига о царевима, 17) суша траје три године, и од ње пуца земља (Књига пророка Јеремије, 14,4). За климатску и космичку катаклизму у песмама су везане болести: срдобоља (СНП II, 1); изгарање од сунца (СНП II, 20 и куга – које изазивају помор и изумирање људи. Овај помор прати пропадање сваког берићета, како земаљског – вина и пшенице (СНП II, 1 и 2), тако и оног у стоци – са света нестају овце и пчеле (СНП II, 2). И Библија обилује сликама болести које су казна за сагрешење. То могу бити слепило, лудило, беснило, шуга, гнојаве красте, црне богиње, пришт, сушица и врућица, али и патња због уједа отровних скакаваца, којима се даје „област на земљи” (Откровење светога Јована Богослова, 9,3). Чести су такође и описи великих помора, а божја казна се јавља и као међусобно убијање грешника (синови Левијеви због идолопоклонства убијају „до три тисуће људи” – својих сродника и пријатеља – Друга књига Мојсијева, 26-29).

Пропадање вина и пшенице и у Библији често симболизује последње време. Вино је у Библији, уз остало, симбол радости и божјих дарова љу-

дима (у *Старом завету*) и битан елеменат хришћанске обредне праксе. Због тога се у Библији вином и пшеницом остварује и божји благослов: „Бог ти дао росе небеске, и добре земље и пшенице и вина изобила!” (Прва књига Мојсијева, 27,28) и клетва. Символ пораза и ропства је виноград из којег онај ко га је садио не пије вина (Пета књига Мојсијева, 28,39). Губитак жита, вина и уља или разводњавање вина и обезвређење винограда (Књига пророка Исаије, 1,22), знак су несреће. Пропаст Дамаска, на пример, симболизује се посеченом лозом, а увела лоза је за Језекиља метафора Израилља (Књига пророка Језекиља, 19).

Једнако је развијена симболика жита/хлеба: благословени ће имати хлеба „до ситости” (Трећа књига Мојсијева, 26,5) и претицаће им жита и за просипање; проклетима прети глад и затварање жита – ратом или због гамади. Пропаст усева праћена је, у нашим песмама, пропашћу стоке, посебно оваца, а исти мотив се у неколико наврата јавља и у Библији. (Пета књига Мојсијева, 28; Књига пророка Јеремије, 17)

Управо нестајањем пшенице, пчеле и цвета и људским безакоњем, окарактерисано је пошљедње вријеме у *Женидби Кнеза Лазара*, док се у обе варијанте *Зидања Раванице* као његови знакови побрајају губитак царства и падање под турску власт, насиље, рушење задужбина и градова. Својеврсну паралелу овим визијама представља Лазарево предвиђање будућности у песми *О боју косовском* (СНПр II, 30) из Вукове рукописне заоставштине. Лазар ту слугу будућност рационално, ни основу историјског искуства и без пророчког патоса:

Тешко је једном цару арач скупити,  
А камо ли двојици купити;  
Ако ћемо дати наша добра Турком,  
Нашу ћемо земљу раселити,  
Земља ће нам пуста остати...

Симболика битке и рата развијена је и у *Новом завету*, нарочито у Откровењу Јовановом, али чулно-појавној конкретности слика у песмама о којима говоримо, ближе су старозаветне књиге пророка и Пета књига Мојсијева у којој се у градацији која иде до канибализма слика несрећа ратом пометног и расељеног народа: „Напољу мач, а унутра помор и глад...” (Књига пророка Језекиља, 7, 15). Део те пометње јесте и рушење богомоља и градова, какво слуге и наше песме. Јехова прети невернима: „и оборићу градове ваше у пустош, и разорићу светиње ваше” (Трећа књига Мојсијева, 26, 3), или „развалиће зидове твоје и лијепе куће твоје” (Књига пророка Језекиља, 26, 12). Мотив сребра и злата који губе своју примарну вредност и функцију, и доносе пропаст, такође је заједнички

Вуковим песмама о зидању Раванице и књигама пророка: Исаија каже да је сребро постало троска, а Језекиљ „сребро њихово и злато њихово неће их моћи изабрати у дан гњева Господњег” (7,19).

Брзом царавању и насиљу Турака можемо можда тражити паралелу у слици туђинских ратника: „род земље твоје и сву муку твоју изјешће народ, којег не знаш, и чиниће ти криво и газиће те једнако” (Пета књига Мојсијева, 28,33).

Чулно-конкретна форма слика из *Старог завета* и придавање религиозне вредности историјским догађајима, какво срећемо у књигама пророка, нису једини разлози што су у овом раду народне песме углавном упоређиване са *Старим заветом*, иако сам сличне или чак идентичне мотиве могла тражити и у *Новом завету* – превасходно у Откровењу Јовановом и Јеванђељу по Матеју (Свето јеванђеље по Матеју, 24). То ни сам урадила зато што ми се чинило да су разлике између представе о пошљедњем времену у нашим песмама и оне у Откровењу Јовановом и Јеванђељу по Матеју битније од евентуалних мотивских сличности. При томе не мислим само на разлике у њиховој развијености и уобличености, већ пре свега, на битно различит смисао.

Откровење Јованово говори одиста о последњем времену – о крају историје. Реч је о неповратном чину, о коначној хармонизацији и преобликовању света, после којег више није могуће „ослобађање космичких сила хаоса или слабење космичке структуре”<sup>11</sup>:

И ноћи тамо неће бити и неће потребовати видјела од жишка, ни видјела сунчаног, јер ће их обасјавати господ Бог; и цароваће ва вијек вијека. (Откровење светог Јована богослова, 22, 5)

С друге стране, слика „пошљедњег времена” у нашим песмама баштини древну митску причу у чијој је основи веровање у нужност периодичног обнављања света – због људских сагрешења, али и због његове оронлости. Свет стари и хаба се, и ова „кружна космологија”<sup>12</sup>, каква се огледа, на пример, у универзално распрострањеном миту о потопу<sup>13</sup>, подразумева уништење опле којег долази обнављање: у нашим песмама обнавља се безакоњем нарушени завет људи и бога. То се обнављање врши покајањем (СНП II, 1):

<sup>11</sup> Е. М. Мелетински, *Нав. дело*, 228.

<sup>12</sup> Мирча Елијаде, „Када је Израил био дете”..., 55. *Пре и после потона, Историја веровања и религијских идеја I, Од каменог доба до Елеусинских мистерија*, превела Биљана Лукић, Београд, 1991, стр. 146.

<sup>13</sup> *Исто*. Овај мит се јавља као асирски, месопотамски, кинески, индијски, грчки.

Што остало, то се покајало  
 Господина Бога вјеровало.  
 И осташе божји благослови:  
 Да не падне леда и снијега  
 До једанпут у години дана.

Ова погодба, по обећању да више неће бити разорних климатских непогода и поремећаја космичког ритма, подсећа на Јеховин завјет Ноју: „и неће више бити од воде потопа да затре свако тијело” (Прва књига Мојсијева, 9, 15), чији је знак дуга.

Хармонизација односа људи и Бога може се успоставити и молитвом (СНП II, 2):

Тако настаје нов и очишћен свет, који прихвата нове законе и почива на систему вредности опозитном старом свету, али и он је подложен хабању и мора се циклично обнављати.

Зато „пошљедње вријеме”, које наступа с косовским сломом (или – по песми *Зидање Раванице* – пре њега) није крај историје већ слом царства, који за оне које погађа има одлике катастрофе, али после којег долази обнављање. Циклус зачет прорицањем књига староставних, окончава се новим пророчанством – опет из светих књига – инцијела, које слуте катастрофу царства на власти и отпочињање новог циклуса.

Можемо претпоставити да је на уобличење песничких слика пошљедњег времена у разматраним песмама Библија вероватно и непосредно и посредно утицала, али и то да овај архајски концепт времена, по коме се свет периодично изнова ствара, а време обнавља – није генерисан из Библије, односно *Старог завета*, већ би могао бити везан и за древну индоевропску митску причу о смаку и поновном рођењу света.

#### СКРАЋЕНИЦЕ

СНП II – Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме*, Скупио их и на свијет издао..., *Књига друга у којој су пјесме јуначке најстарије*, у Бечу 1845. Наводи по: *Сабрана дела Вука Караџића*, књига пета, приредила Радмила Пешић, Просвета, Београд, 1988.

СНП IV – Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме*, Скупио их и на свијет издао..., *Књига четврта у којој су пјесме јуначке новијих времена о војевању за слободу*, у Бечу 1862. Наводи по: *Сабрана дела*

---

Вука Караџића, књига седма, приредио Љубомир Зуковић, Просвета, Београд, 1986.

СНПр II – Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића, књига друга, Пјесме јуначке најстарије, за штампу приредили Живомир Младеновић и Владан Неђић, Београд, 1974.

\* Рад је претходно објављен у зборнику  
Научни састанак слависта у Вукове дане, 26/1, 185–192